

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ ВИМОГ ОХОРОНИ ПРАЦІ ЗАСОБАМИ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ****ENSURING COMPLIANCE WITH LABOR PROTECTION REQUIREMENTS BY MEANS
OF CRIMINAL-LEGAL REGULATION UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE**

Парасюк М.В., студентка IV курсу юридичного факультету
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті акцентується увага на тому, що охорона праці є важливою гарантією у системі нормативного забезпечення трудових відносин. Забезпечення дотримання цих правил здійснюється шляхом встановлення можливості притягнення винних осіб до різних видів відповідальності. Акцентується увага на тому, що засоби кримінально-правового регулювання є найбільш суворими у системі галузевих заходів забезпечення охорони праці, саме тому мають відповідати принципу юридичної визначеності, у процесі встановлення змісту бланкетних диспозицій кримінально-правових заборон у сфері порушення вимог охорони праці. На підставі аналізу змін до загальних та спеціальних правил з охорони праці на період воєнного стану зроблено висновок про те, що вони мали загалом регулятивний характер та не встановлювали підвищених вимог до роботодавців щодо організації ними заходів з охорони праці на підприємствах, а особливо, якщо вони знаходяться на територіях, прилеглих до воєнних дій. Підтримується позиція про те, що розміщення кримінально-правових норм про порушення трудових прав у різних розділах Особливої частини КК України є порушенням системності та не сприяє формулюванню єдиної концепції кримінально-правової охорони цієї сфери суспільних відносин. Встановлено, що проведена у санкціях диференціація кримінальної відповідальності за порушення вимог щодо охорони праці порушує принцип пропорційності між каранестістю та ступеня суспільної небезпеки діяння. Це може зашкодити справедливій індивідуалізації покарання, коли за вчинення діяння за ознаками основного складу буде призначено покарання рівне за ступенем суворості, що й за діяння з кваліфікованими ознаками. Схвально оцінено передбачення у санкції статей додаткового обов'язкового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що обумовлено включенням до ознак складів кримінальних правопорушень спеціального суб'єкта у сфері охорони праці. Зважаючи на підвищену небезпеку виконання трудових обов'язків в умовах воєнного стану та необхідність посилення вимог до охорони праці на підприємствах, зважаючи на існуючі ризики, пропонується доповнити ст. ст. 271-275 КК України особливо кваліфікованими складами за ознакою вчинення діяння в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Ключові слова: охорона праці, воєнний стан, безпечні і здорові умови праці, трудові відносини, кримінальна протиправність, каранесті, бланкетна диспозиція, законодавство про охорону праці, покарання.

The article focuses attention on the fact that labor protection is an important guarantee in the system of normative support of labor relations. Ensuring compliance with these rules is carried out by establishing the possibility of bringing guilty parties to various types of responsibility. Emphasis is placed on the fact that the means of criminal law regulation are the strictest in the system of sectoral measures to ensure labor protection, that is why they must comply with the principle of legal certainty, in the process of establishing the content of blanket dispositions of criminal law prohibitions in the field of violation of labor protection requirements. Based on the analysis of the changes to the general and special rules on labor protection for the period of martial law, it was concluded that they were generally regulatory in nature and did not set increased requirements for employers regarding the organization of labor protection measures at enterprises, especially if they are in the territories adjacent to hostilities. The position is supported that the placement of criminal law norms on violation of labor rights in various sections of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine is a violation of the system and does not contribute to the formulation of a unified concept of criminal law protection of this sphere of social relations.

It has been established that the differentiation of criminal liability for violation of labor protection requirements in the sanctions violates the principle of proportionality between the limits of punishment and the degree of social danger of the act. This may harm the fair individualization of the punishment, when for the commission of an act based on the features of the main component, a punishment equal to the degree of severity will be imposed, as for an act with qualified features. The provision in the sanctioning articles of an additional mandatory punishment in the form of deprivation of the right to hold certain positions or to engage in certain activities, which is due to the inclusion of a special subject in the field of labor protection among the elements of criminal offenses, is appreciated. Taking into account the increased danger of performing labor duties under martial law and the need to strengthen requirements for labor protection at enterprises, taking into account the existing risks, it is proposed to supplement Art. Art. 271-275 of the Criminal Code of Ukraine by specially qualified personnel on the grounds of committing an act under conditions of war or state of emergency.

Key words: labor protection, martial law, safe and healthy working conditions, labor relations, criminal wrongdoing, punishment, blanket provision, legislation on labor protection, punishment.

Постановка проблеми. Охорона праці є системою галузевих заходів та засобів, метою застосування яких є збереження, життя і працездатності людини у процесі трудової діяльності. Конституційна гарантія щодо права кожного на належні, безпечні і здорові умови праці реалізується роботодавцем шляхом забезпечення функціонування системи управління охорони праці. В кожному структурному підрозділі мають бути створені умови праці відповідно до нормативно-правових актів. Окрім цього, роботодавець зобов'язується забезпечити додержання законодавства щодо прав працівників у галузі охорони праці. Суспільні відносини у сфері охорони праці включені у систему трудових відносин. Їх регламентація забезпечується нормами законодавства про працю, а також спеціальними нормами, які визначають відносини між роботодавцем і працівником з питань безпеки, гігієни праці та виробничого середовища та становлять єдиний порядок організації охорони праці в Україні [1]. Вста-

новлення правил щодо охорони праці поєднується із конкретизацією засад відповідальності. При цьому потрібно відзначити, що в цьому контексті положення розділу VIII Закону України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 року № 2694-ХІІ позбавлені системності. Доцільно було б обмежитися у цій структурній частині лише статтею про відповідальність за порушення вимог щодо охорони праці, яка може бути дисциплінарною, адміністративною, матеріальною та кримінальною.

З моменту введення в Україні воєнного стану, врегулювання суспільних відносини в державі відбувається відповідно до ст. 64 Конституції України, в якій зазначається, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України [2]. Частиною 2 ст. 1 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2136-ІХ встановлено, що на період дії воєнного стану вводяться

обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина передбачених ст. ст. 43, 44 Конституції України [3]. Разом з тим, будь-які зловживання в цьому контексті є недопустимими, адже порушення вимог законодавства про охорону праці може призвести до заподіяння шкоди для життя та здоров'я людей. На період воєнного стану держава бере на себе особливі зобов'язання щодо забезпечення дотримання прав та свобод людини та громадянина, в тому числі і в контексті реалізації гарантій у сфері охорони праці, зокрема, як шляхом встановлення самих правил поведінки суб'єктів трудових відносин, а так само шляхом притягнення винних до відповідальності. Саме тому, метою статті є з'ясувати дієвості кримінально-правового регулювання щодо дотримання вимог охорони праці.

Стан дослідження. Трудові правовідносини забезпечуються кримінально-правовою охороною низкою норм, серед яких окремою групою слід виділити ті, які застосовуються у випадку порушення трудових прав людини у сфері охорони праці. Це положення, зокрема, стосується ст. ст. 271-275 КК України. Наукові розробки цієї сфери кримінально-правових відносин проводили О.О. Бахуринська, Г.Д. Борейко, В.І. Борисов, Г.С. Крайник, І.П. Лановенко, М.О. Лиськов, О.О. Пашенко та інші. Попри безумовну цінність наявних наукових праць, все ж слід визнати актуальним доцільність дослідження забезпечення кримінально-правовими засобами відносин у сфері охорони праці, як складової трудових прав людини з урахування нових викликів сьогодення, зокрема на період дії воєнного стану.

Виклад основних положень. Встановлюючи кримінально-правову заборону, держава таким чином піддає охороні засобами кримінального права найбільш цінні суспільні відносини, визначаючи їх об'єктом складів кримінальних правопорушень. Таким самим чином суспільні відносини щодо забезпечення охорони праці включаються у механізм кримінально-правового регулювання. Г.Д. Борейко стверджує, що «залежно від галузевої належності, правові засоби можуть поділятися на конституційні, цивільні, матеріальні, адміністративні та кримінальні. Кримінально-правову охорону трудових прав необхідно розглядати як частину системи юридичних гарантій трудових прав людини загалом» [4, с. 44]. Забезпеченість кримінально-правового регулювання дотримання вимог охорони праці слід розглядати виходячи з того, що відповідно до ч. 3 ст. 3 КК України, кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом.

Відповідно до конституційного положення п. 22 ст. 92, виключно законами України визначаються діяння, які є злочинами і встановлюється відповідальність за них [2]. Кримінально-правове регулювання дотримання вимог охорони праці обумовлюється, насамперед, встановленням кримінальної протиправності діянь, ознаки складів яких сформульовано у ст. ст. 271-275 КК України. Більшість науковців схильні стверджувати, що зазначені норми встановлюють відповідальність за порушення загального та спеціального законодавства про охорону праці у разі заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого, створення загрози загибелі людей чи спричинення їх загибелі або інших тяжких наслідків [4, с. 38]. Відповідно до цього вказується, що норма про порушення вимог законодавства про охорону праці (ст. 271 КК України) є загальною, а інші норми цього розділу (ст. ст. 272-275 КК України) – спеціальними [4, с. 38; 5, с. 54-60; 6, с. 7-8]. Дещо іншої позиції дотримується М.О. Лиськов, який пише, що «складовою законодавства про працю слід вважати законодавство про охорону праці, яке не утворює самостійну галузь права» [7, с. 10]. З огляду на це науковець вважає загальною нормою щодо ст. 271 КК України, норму про грубе порушення законодавства про працю (ст. 172 КК України). Зазначена

дискусія не є безпідставною. Думається, що головню вона обумовлена розкиданістю складів кримінальних правопорушень проти трудових прав людини по різних розділах Особливої частини КК України. Так склади злочинів, передбачені ст. ст. 172, 174, 175 включено у структуру розділу V «Кримінальні правопорушення проти трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина», а відповідно порушення вимог охорони праці систематизовано у структурі розділу X «Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва» Особливої частини КК України.

Однією із спільних ознак кримінально-правових норм, передбачених ст. ст. 271-275 КК України є бланкетний характер викладу диспозицій. Змістовно це виражається у вживанні у тексті статей специфічної термінології, а саме: 1) щодо ст. 271 – «порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів про охорону праці»; 2) щодо інших статей – «порушення правил...». Аналогічної позиції дотримується судово практика. Так, у п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» від 12 червня 2009 року № 7 розтлумачується, що «для встановлення в діянні складу злочину, диспозиції статей 271-275 КК відсилають до законодавчих та інших нормативних актів про охорону праці, спеціальних правил, які регулюють безпеку праці, суди, формулюючи визнане доведеним обвинувачення у справах цієї категорії, мають посилатись у вирок на відповідні статті Закону «Про охорону праці», статті, пункти (параграфи) законодавчих та інших нормативних актів, які порушено, і розкривати суть допущених порушень» [8]. Саме тому при кваліфікації порушень у сфері охорони праці, вчинених в умовах воєнного стану слід врахувати те, що до галузевого законодавства вносилися зміни, обумовлені особливостями провадження трудових відносин у цей період.

Насамперед слід відзначити, що під час дії воєнного стану діють обмеження та особливості організації трудових відносин, які встановлені Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2136-IX [3]. Відповідно до норм цього закону, який діє на період воєнного стану скорочено перелік осіб, які не залучаються до роботи в нічний. До них, зокрема, віднесено вагітні жінки і жінки, які мають дитину віком до одного року, особи з інвалідністю, яким за медичними рекомендаціями протипоказана така робота. Разом з тим, ці категорії осіб можуть залучатися до вказаних робіт за їх згодою. Статтею 9 цього закону також встановлена заборона щодо застосування праці вагітних жінок та жінок, які мають дитину віком до одного року на важких роботах і на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах [3]. Усі інші категорії жінок за їх згодою можуть бути залучені до виконання зазначених робіт.

В контексті загального законодавства про охорону праці також слід врахувати, що Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення регулювання трудових відносин у сфері малого і середнього підприємництва та зменшення адміністративного навантаження на підприємницьку діяльність» від 19 липня 2022 року № 2434-IX, деталізується порядок реалізації права на охорону праці під час укладення трудового договору в умовах спрощеного режиму регулювання трудових відносин, визначеного главою III-Б Кодексу законів про працю України [9].

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо сприяння процесам релокації підприємств в умовах воєнного стану та економічного відновлення держави» від 28 липня 2022 року № 2468-IX, видача дозволу особі, яка приватизувала єдиний майновий комплекс державного або комунального

підприємства, здійснюється шляхом переоформлення раніше виданого дозволу на строк його дії [10].

Щодо спеціальних правил з охорони праці, порушення яких становить об'єктивну сторону складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 272-275 КК України, то потрібно зазначити, що на період дії воєнного стану та протягом одного місяця після його припинення було змінено порядок здійснення деяких видів робіт підвищеної небезпеки. Так, наприклад, Постановою Кабінету Міністрів України від 24 березня 2022 року № 357 [11] визначено перелік механізмів, устаткування підвищеної небезпеки групи А, які можуть виконуватися на підставі декларації відповідності матеріально-технічної бази вимогам законодавства про охорону праці. Окрім цього, цією постановою встановлено автоматичне продовження строку дії документів дозвільного характеру на експлуатацію машин, механізмів та устаткування підвищеної небезпеки та на виконання робіт підвищеної небезпеки на період дії воєнного стану та протягом одного місяця після його припинення чи скасування.

Узагальнено слід констатувати, що зміни, які внесено до загальних та спеціальних правил з охорони праці на період дії воєнного стану орієнтовані на врегулювання питань щодо охорони праці особливо вразливих верст населення, а також щодо дозвільної діяльності з питань охорони праці. Державою не визначено додаткових обов'язків для роботодавця щодо підвищення гарантій з охорони праці на підприємстві на період дії воєнного стану.

З початку запровадження воєнного стану в Україні до КК України було внесено зміни близько 15 Законами України. Разом з тим, статті розділу X Особливої частини КК України не піддавалися законодавчому редагуванню. Як видається такий підхід не є системним, з огляду на те, що право на безпечні та здорові умови праці, які можуть обмежуватися під час дії воєнного стану, мають бути піддані підвищеній кримінально-правовій охороні. В умовах воєнної агресії робота підприємств продовжується у надскладних умовах. Праця виконується у ситуаціях, які пов'язані із смертельно небезпечними ризиками. Втрати на робочих місцях є значним. Відповідно до інформації Фонду соціального страхування України станом на жовтень 2022 року внаслідок бойових дій на підприємствах України під час виконання трудових обов'язків постраждали 662 працівники, з яких 205 загинуло [12]. При цьому до цієї цифри не включено військовослужбовців, поліцейських та працівників підрозділів цивільного захисту ДСНС та ін. Саме тому, особливо важливим є збереження життя та здоров'я працівників шляхом дотримання вимог законодавства з охорони праці в умовах дії воєнного стану.

Загалом слід розуміти, що право на належні, безпечні і здорові умови праці охоплює такі елементи, як право на отримання інформації щодо умов праці та вимог охорони праці на робочому місці, а також право на відмову від виконання роботи в умовах, що не відповідають вимогам охорони праці [4, с. 27]. На роботодавців покладається підвищена відповідальність за забезпечення безпечних умов праці, зокрема шляхом проведення позапланових інструктажів з питань охорони праці щодо дій працівників у випадку увімкнення сигналу «Повітряна тривога», налагодження належних каналів для комунікації між працівниками на такий випадок, облаштування укриттів, які б змогли забезпечити схоронність життя та здоров'я людей на випадок ракетної небезпеки під час виконання ними трудової функції на робочому місці, заборони виконання робіт в зонах ведення воєнних дій та у безпосередній близькості до них, проведення перевірок спільно із представниками відповідних служб території підприємства на предмет наявності вибухових пристроїв, розроблення планів евакуації підприємства та ліквідації аварійних ситуацій у випадку поширення на території воєнних дій із мінімальним рівнем загрози для життя та здоров'я всіх

працівників, здійснення постійного моніторингу технічного стану обладнання, яке використовується у виробничому процесі, мінімізація виконання робіт на відкритому просторі особливо, коли це відбувається на територіях, які прилеглі до воєнних дій тощо. Це невичерпний перелік тих заходів з охорони праці, які в умовах воєнного стану додатково мають покладатися на роботодавця. З огляду на це, обумовленим є включення до ст. ст. 271-275 КК України окремих частин, в яких доцільно сформулювати ознаки особливо кваліфікованих складів кримінальних правопорушень. Тобто, пропонується доповнити зазначені статті окремими частинами в такій редакції – «діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони вчинені в умовах воєнного або надзвичайного стану». За ступенем тяжкості даний вид кримінального правопорушення має бути особливо тяжким злочином.

Наступним елементом у структурі кримінально-правового регулювання у сфері дотримання вимог охорони праці є караність, яка визначається передбачуваністю у санкціях розглядуваних статей видів покарання їх розміру або строку. Ступінь суворості караності діянь має відповідати ступеню суспільної небезпеки вчиненого, що слід розглядати як підставу для диференціації кримінальної відповідальності за різні посягання у сфері охорони праці. У системі кримінальних правопорушень проти трудових прав, склади, передбачені ст. ст. 271-275 КК України, за ступенем суспільної небезпеки є більш тяжкими, оскільки до структури об'єкта включається як обов'язкова складова додатковий обов'язковий безпосередній об'єкт – суспільні відносини у сфері забезпечення життя та здоров'я людини. М.І. Панов та С.О. Харитонов зазначають, що «сама шкода виступає об'єктивним і основним (головним) показником суспільної небезпечності діяння [13, с. 131]. За ступенем суспільної небезпеки кримінальні правопорушення у сфері охорони праці можна розподілити на такі групи: 1) кримінальні проступки – ч. 1 ст. 271, ч. 1 ст. 272, ч. 1 ст. 275; 2) нетяжкі злочини – ч. 1 ст. 273, ч. 1 ст. 274, ч. 2 ст. 275; 3) тяжкі злочини – ч. 2 ст. 271, ч. 2 ст. 272, ч. 2 ст. 273; 4) особливо тяжкий злочин – ч. 2 ст. 274 КК України.

Аналіз санкцій розглядуваних статей дозволяє виявити цілу низку прогалин, які вказують на порушення принципу «пропорційності» між суворістю покарання та ступенем суспільної небезпеки діяння. Думається, що доцільно звернути увагу насамперед на неузгодженість санкцій в основному та кваліфікованому складі. Так, наприклад, основне покарання у виді виправних робіт на строк до двох років вказано у санкціях основного складу (ч. 1 ст. 271) та кваліфікованого складу (ч. 2 ст. 271) порушення вимог законодавства про охорону праці. У абз. 2 ч. 2 ст. 271 КК України законодавець не обмежує мінімальний строк покарання у виді обмеження волі підвищеною межею порівняно із абз. 2 ч. 1 ст. 271 КК України. В обох нормах мінімальний строк встановлений на рівні, визначеному для даного виду покарання у Загальній частині КК України. При цьому потрібно зауважити, що кваліфікований склад цього злочину включає суспільно небезпечні наслідки у вигляді загибелі людей або інші тяжкі наслідки. Схожа ситуація наявна щодо караності у таких нормах – ч. 2 ст. 272, ч. 2 ст. 273, ч. 2 ст. 275 КК України.

Наступний недолік караності порушень у сфері охорони праці стосується передбачуваності у санкціях статей додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Цей вид покарання присутній у всіх санкціях розглядуваних статей, крім ч. 1 ст. 271 КК України, що не є логічним з урахуванням того, що спеціальним суб'єктом цього кримінального правопорушення є службова особа підприємства, установи, організації або громадянин – суб'єкт підприємницької діяльності. У санкціях, які містять вказівку на розглядуване покарання, видається непослідовним

передбачуваність його як додаткового факультативного виду, вказівкою – «або без такого». Таке позначення видається зайвим з огляду на те, що відповідно до ч. 2 ст. 55 КК України позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове покарання може бути призначене й у випадках, коли воно не передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України. Натомість визначення цього виду покарання як додаткового обов'язкового позбавить суд угляду у процесі призначення покарання відповідно до санкції статті Особливої частини КК України. Окремо потрібно звернути увагу на недолік щодо визначення строку додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю прийнятно до караності основного та кваліфікованого складу. Зважаючи на різний ступінь тяжкості кожного складу кримінального правопорушення, доцільним є передбачити в санкції основного складу максимальний строк цього додаткового виду покарання до двох років, тоді як суспільну небезпеку кваліфікованих складів підкреслити максимальною межею позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю до трьох років. Така концепція закріплена, зокрема у ст. 275 КК України. Інші санкції статей потребують законодавчого редагування.

Ще одним недоліком конструювання санкцій статей, якими передбачена кримінальна відповідальність за порушення у сфері охорони праці, є значна амплітуда між нижньою та верхньою межею покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Це має місце, зокрема, у таких нор-

мах: 1) абз. 2 ч. 2 ст. 273 КК України, яким передбачено основне покарання у виді позбавлення волі на строк від двох до десяти років; та 2) абз. 2 ч. 2 ст. 274 КК України – основне покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до дванадцяти років. При цьому караність основного складу порушення правил ядерної або радіаційної безпеки передбачає максимальне покарання у виді позбавлення волі на строк до чотирьох років, що не є справедливим з огляду на можливість на призначення однакової міри покарання у випадку вчинення діяння за ознаками основного та кваліфікованого складу. Надмірна амплітуда у межах основних покарань одного виду суперечить принципу доцільності та може призвести до зловживань при призначенні покарання.

Висновки. Констатовано, що в умовах воєнного стану держава має подбати про встановлення додаткових підвищених вимог до забезпечення вимог охорони праці шляхом внесення змін до відповідного галузевого законодавства. Зважаючи на тенденцію посилення кримінально-правової охорони основ національної безпеки, відносин власності, інформаційних відносин тощо в умовах воєнного стану, визнається необґрунтованою відсутність посилення кримінальної відповідальності за порушення вимог охорони праці в цей період. Вказаний засіб кримінально-правового регулювання безумовно сприятиме запобіганню випадкам безпідставного ігнорування підвищеними заходами безпеки під час здійснення трудової функції в умовах значних ризиків, що викликані воєнними діями та допоможе зберегти людські життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про охорону праці: Закон України від 14 жовтня 1992 р. № 2694-XII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text> (дата звернення: 28.10.2022).
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 28.10.2022).
3. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 р. № 2136-IX / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#n2> (дата звернення: 28.10.2022).
4. Борейко Г.Д. Кримінально-правова охорона трудових прав людини: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2016. 210 с.
5. Борисов В.І., Пашенко О.О. Злочини проти безпеки виробництва: поняття та види. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки: монографія. Харків: СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2006. 224 с.
6. Бахуринська О.О. Кримінально-правова характеристика порушення вимог законодавства про охорону праці (ст. 271 КК України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец 12.00.08. Київ, 2007. 20 с.
7. Лиськов М.О. Кримінально-правова характеристика складів злочинів проти трудових прав людини: автореф Львів, 2012. 21 с.
8. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва: постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 7 / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va007700-09#Text> (дата звернення: 28.10.2022).
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення регулювання трудових відносин у сфері малого і середнього підприємництва та зменшення адміністративного навантаження на підприємницьку діяльність» від 19 липня 2022 р. № 2434-IX / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2434-20#n88> (дата звернення: 28.10.2022).
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо сприяння процесам релокації підприємств в умовах воєнного стану та економічного відновлення держави: Закон України від 28 липня 2022 р. № 2468-IX / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2468-20#n34> (дата звернення: 28.10.2022).
11. Деякі питання виконання робіт підвищеної небезпеки та експлуатації (застосування) машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки на період дії воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 24 березня 2022 р. № 357. / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/357-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.10.2022).
12. Внаслідок бойових дій постраждали 662 працівники, 205 з яких загинули. / Фонд соціального страхування України URL: <http://www.fssu.gov.ua/fse/control/main/uk/publish/article/983598> (дата звернення: 28.10.2022).
13. Панов М.І., Харитонов С.О. Суспільна небезпечність діяння в системі ознак поняття «кримінальне правопорушення». *Проблеми законності*. 2020. Вип. 150. С. 124-140.